

المرشد بالله شجری و کتاب

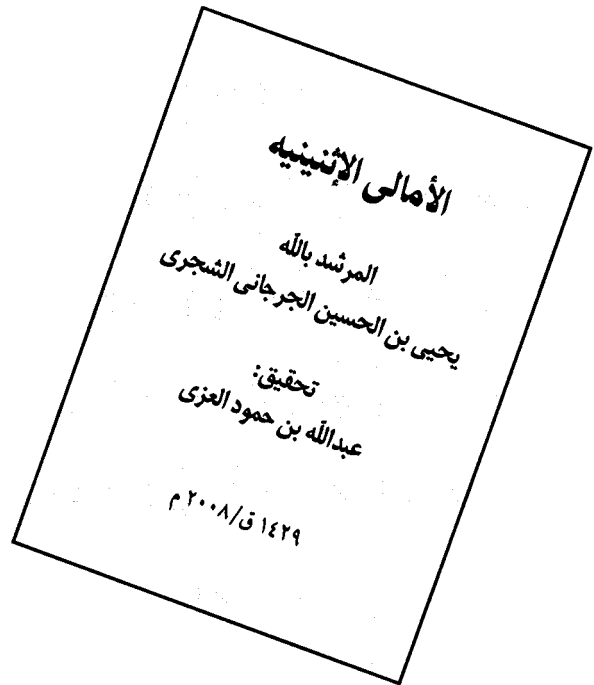
«الأمالی الإثنینیة»^۱

محمد کاظم رحمتی

المرشد بالله را برای نخستین بار منتشر کرده است. نوشتار حاضر ضمن گزارشی از شرح حال المرشد بالله، معرفی این امالی است که با محوریت فضایل اهل بیت علیهم السلام تدوین شده است.

قیام زید بن علی در سال ۱۲۲ هجری باعث پیدایش حرکتی شد که بعدها به «زیدیة» شهرت یافت و توانست نظام فقهی-کلامی خاص خود را پدید آورد؛ هر چند در این حرکت، تعاملاتی نیز میان زیدیة و دیگر مکاتب فقهی، خاصه فقه حنفی وجود داشته است. عالمان زیدیة در بنا کردن نظام فقهی خود، همچون دیگر مذاهب، از مدونات حدیثی تدوین شده در سنت زیدیة بهره گرفته اند که محدثان زیدیة در قرون دوم و سوم تدوین کرده بودند. کهن ترین متن متداول در میان زیدیان کوفه، مجموعه ای حدیثی است که ابو خالد عمرو بن خالد واسطی گردآوری کرده که بعدها در میان زیدیان کوفه و از طریق محدثان زیدی چون ابراهیم بن زبرقان، حسین بن علوان روایت می شده است و احمد بن عیسی بن زید در تدوین کتاب امالی خود از نسخه ای به روایت حسین بن علوان بهره برده است. در قرن سوم، ابو جعفر محمد بن منصور بن یزید مرادی، با تدوین متون متعدد حدیثی، نقش مهمی در سنت تدوین حدیث در زیدیة ایفا کرده است که بعدها آثار او، مبنایی برای ابو عبدالله محمد بن علی علوی (متوفای ۴۴۵ ق) بود که بخش اعظمی از میراث حدیثی زیدیة را در اختیار داشته است. ابو عبدالله علوی با تألیف کتاب الجامع الکافی مهم ترین نقش را در حفظ و نگهداری میراث حدیثی زیدیة ایفا کرده است و در حقیقت عمده آگاهی ما از سنت تدوین زیدیة، محدود به مطالبی است که علوی در کتاب الجامع الکافی آورده است. متأسفانه این کتاب با اهمیت علوی، همچنان به صورت خطی است. زیدیان ایرانی نیز به

۱. نگارنده بی نهایت سپاسگزار استاد ارجمند، حجت الاسلام والمسلمین سید محمد رضا حسینی جلالی است که از سر لطف متن کتاب را در اختیار نگارنده قرار دادند.

المرشد بالله یحیی بن الحسین الجرجانی الشجری، الامالی الإثنینیة؛ تحقیق عبدالله بن حمود العزی، صنعا: مؤسسه الامام زید بن علی النقاویه، ۱۴۲۹ ق/ ۲۰۰۸ م.

در سنت زیدیة، شاهد نگارش چند امالی هستیم که کهن ترین آنها امالی احمد بن عیسی بن زید (متوفای ۲۴۷ ق) است که بعدها شاگرد مشهور او ابو جعفر محمد بن منصور بن یزید مرادی (متوفای ۲۹۲) آن را با افزودن مطالبی از کتاب های المسائل که شاگردان قاسم بن ابراهیم رسی (متوفای ۲۴۶ ق) نگاشته اند، تکمیل و تدوین کرده است. پس از آن، امالی ابوطالب هارونی (متوفای ۴۲۴ ق) و دو امالی المرشد بالله یحیی بن حسین شجری، مهم ترین کتاب های امالی در سنت زیدیة تا پایان قرن پنجم است. مؤسسه امام زید بن علی به تازگی، امالی الثنینیة

مکشوف، راس شیخ صوفیان و راوی آثار ابو محمد عبداللّٰهین محمد بن جعفر بن حیان، مشهور به ابوالشیخ (متوفای ۳۶۹ ق) و کسان دیگر سماع حدیث نمود.

آثار طبرانی و ابوالشیخ، به دلیل دربر داشتن احادیث فراوانی در فضایل اهل بیت علیهم السلام، مورد توجه شجرى قرار گرفت و بعدها در آثار مختلف خود، خاصه دو کتاب امالی خود، احادیث فراوانی از آن‌ها نقل کرده است. شجرى در بغداد نیز از مشایخ مختلفی چون ابو محمد حسن بن محمد بن عمر حسینی زیدی و برادرش ابوطاهر ابراهیم بن محمد بن عمر حسینی زیدی، قاضی ابوطیب طاهر بن عبداللّٰه طبرى امام شافعیان بغداد به سماع حدیث پرداخت. در کوفه نیز از مشایخ زیدی چون ابو عبداللّٰه محمد بن علی بن حسن حسینی بطحانی (متوفای ۴۴۵ ق) عالم نامور زیدی و مؤلف کتاب الجامع الکافی روایت حدیث کرده است.^۷

شجرى شاگردان چندى پرورش داد که از جمله آنها می توان به اسماعیل بن علی فرزادى، ابوسعید مظفر بن عبدالرحیم بن علی حمدونى، نصر بن مهدى علوى، ابوسعید یحیی بن طاهر سمان، ابواسماعیل ابراهیم طباطبایى نسابه مشهور و صاحب کتاب منتقله الطالبیه و ابوالعباس احمد بن حسن بن قاسم بن بابا آذونى اشاره کرد.

از حوادث زندگی شجرى اشاره چندانى در منابع نیامده است، جز آن که وی در شهرى سکونت داشته است^۸ و از وی

۲. ر. ک به: السيد صارم الدين ابراهيم بن محمد الوزير؛ الفلك الدوار فى علوم الحديث والفقه والآثار؛ حقه وعلق عليه محمد يحيى سالم عزان؛ صعد، صنعاء، ۱۴۱۵ ق/ ۱۹۹۴ م، ص ۶۵-۶۶.

۳. اسماعيل بن حسين مروزي ازورقانى؛ الفخرى فى انساب الطالبيين؛ تحقيق سيدمهدى رجاى؛ قم، ۱۴۰۹ ق، ص ۱۵۰.

۴. ابن ابى رجال؛ مطلع البدور؛ ج ۲، ص ۷۸ و ج ۳، ص ۱۰.

۵. اينکه در برخى منابع (ذهبى؛ ج ۱۰، ص ۴۵۱/افندى؛ رياض العلماء؛ ج ۵، ص ۳۶۸) از وی به حسینی یاد شده، نادرست است.

۶. الشريف النسابه أبى اسماعيل ابراهيم بن ناصر بن طباطبا؛ منتقله الطالبية؛ حقه و قدم له السيد محمد مهدى الخراسان؛ نجف، ۱۳۸۸ ق/ ۱۹۶۸ م، ص ۱۵۶.

۷. افندى (ج ۵، ص ۳۶۹) با استناد به كتاب اربعين منتجب الدين، ابوالقاسم على بن محسن توخى (متوفای ۴۴۸ ق) را در شمار مشایخ شجرى ذکر کرده است. درباره مؤلف كتاب الجامع الکافی، ر. ک به: الفلك الدوار؛ ص ۵۹-۶۳.

۸. ابراهيم بن ناصر ابن طباطبا؛ منتقله الطالبية؛ حقه و قدم له السيد محمد مهدى حسن خراسان؛ نجف، ۱۳۸۸ ق/ ۱۹۶۸ (افست قم، ۱۳۷۷ ش)، ص ۱۵۶. وی اشاره کرده است: پدر المرشد باللّٰه، الموفق باللّٰه حسين بن اسماعيل از سادات ساکن درى است که بیشتر در

تدوين متون حدیثی توجه داشته اند. باتوجه به نقل قول های گسترده ابوطالب هارونى در کتاب امالی خود از ناصر اطروش (متوفای ۳۰۴ ق) می توان حدس زد که این احادیث برگرفته از مجموعه یا مجموعه هایى حدیثی باشد که ناصر اطروش تدوين کرده است یا شاگردانش در مجالس املاى وی کتابت کرده اند؛ اما همین نقل ها نیز نشانگر آن است که زیدیان ایرانی بر مدونات تدوين شده عالمان کوفى زیدی تکیه داشته اند.

توجه به تدوين کتاب های حدیثی در قالب امالی باتوجه به تداول نگارش چنین آثاری باعث شد تا عالم نامور زیدی المرشد باللّٰه یحیی بن حسین جرجانى (متوفای ۴۷۹ ق) دو امالی به نام های امالی اثینیه و امالی خمیسیه به رشته تحریر درآورد که علت نامگذاری آنها به چنین نام هایى، املاى حدیث توسط شجرى در روزهای دوشنبه و پنجشنبه بوده است.^۲

شرح حال شجرى

یحیی بن حسین بن زید بن حسن بن جعفر بن محمد بن جعفر بن عبدالرحمن شجرى بن قاسم بن حسن بن زید بن حسن بن علی بن ابی طالب شجرى و مشهور به المرشد باللّٰه، عالم، محدث و نسابه زیدی ایرانی قرن پنجم است که بیشترین شهرت وی در سنت زیدیه به دلیل نگارش دو امالی و شرح حالى برای امام زیدی ایرانی، المؤید باللّٰه است. ازورقانى لقب وی را المرشد باللّٰه یاد کرده و از شهرت وی به «کيا» سخن گفته است.^۳ درباره محل تولد وی چیزی در منابع نیامده است و تنها از سال تولد وی در سال ۴۱۲ ق سخن رفته است.^۴ شجرى از سادات حسنى است که نسب وی از طریق عبدالرحمن بن قاسم، به حسن بن زید بن حسن بن علی بن ابی طالب علیهما السلام منتهی می شود. او به دلیل سکونت در روستای شجره به شجرى شهرت یافته است.^۵

شجرى نخست نزد پدرش الموفق باللّٰه حسین بن اسماعیل شجرى که خود از عالمان بنام زیدیه بود، به تحصیل پرداخت. پدر شجرى، الموفق باللّٰه نخست در جرجان سکونت داشت، اما بعدها به ری مهاجرت کرد و ابن طباطبا نام وی را در ضمن سادات مهاجر از جرجان که در ری اقامت گزیده اند، ذکر کرده است.^۶ المرشد باللّٰه سپس برای درك مشایخ و سماع از آنها به شهرهای دیگر مهم جهان اسلام سفر کرد. شجرى در قزوین از ابویعلی خلیل بن عبداللّٰه بن احمد قزوینى مؤلف کتاب الارشاد و ابونصر بن احمد بن فرحان شافعى سماع حدیث نمود. در اصفهان نیز از مشایخ بزرگ آنجا چون ابوبکر محمد بن عبداللّٰه بن احمد بن ریزه که راوی آثار سلیمان بن احمد بن ایوب طبرانى، ابوطاهر محمد بن احمد بن محمد حسناবাদى مشهور به

به عنوان مفتی، عالم و بزرگ زیدیه یاد شده است. حاکم جشمی (متوفای ۴۹۴ ق) در عیون المسائل شجرى را ستوده و او را از جمله کسانی دانسته است که برای طلب علم باید به نزدش رفت و از زهد، تقوا و علم سخن گفته است.

اسماعیل بن حسین مروزی ازورقانی در شرح حال کوتاهی که از شجرى آورده، به شاعر بودن او نیز اشاره کرده است؛ همچنین وی از قیام المرشد بالله در سال ۴۴۶ در دیلمان سخن گفته است؛ هر چند قیام او ظاهراً با موفقیت همراه نبوده یا دست کم به امارت کوتاه و محلی او بر مناطق کوچکی از دیلمان و به احتمال قوی شهر هوسم که پایگاه مهم زیدیان در دیلم بود، منتهی شده باشد.

ازورقانی، شجرى را ستوده و او را یکی از امامان زیدیه دانسته، از تبحر وی در دانش های اصول فقه، کلام، حدیث و شعر سخن گفته است و او را از جمله معاصران المرتضی مطهر نقیب ری ذکر کرده است.

شجرى در روز شنبه پانزدهم ربیع الثانی ۴۷۹ ق در گذشته است. بر جنازه وی شاگردش حسن بن علی بن اسحاق فرزادی زیدی نماز گزارد و او را در خانه خواهرش در محله فراین شهر ری که خواهرش آن را به خانقاه تبدیل کرده بود، به خاک سپردند. احتمالاً این «خانگاه» همان خانقاه وشاح ری باشد. خانقاه وشاح ری تا قرن ششم برپا بوده و قاضی جعفر بن عبدالسلام مسوری (متوفای ۵۷۳ ق) در سفر خود به نواحی جبال، از حضور خود در این خانقاه یاد کرده و اشاره کرده است در این خانقاه، دست خط شجرى را بر اثری از طبرانی دیده است.

آثار شجرى

از آثار شجرى تنها نام پنج کتاب شناخته شده است. شجرى در تداوم سنت نگارش آثاری در شرح حال امامان زیدی، کتابی در شرح حال امام زیدی ایرانی ابوالحسین احمد بن حسین هارونی (متوفای ۴۱۱ ق) با نام سیره الامام المؤید بالله احمد بن الحسين المهارونی تألیف کرده است. متن این کتاب مورد استفاده عالمان زیدی در شرح حال هارونی بوده و محلی، بخش اعظمی از مطالب خود در شرح حال المؤید بالله را به نقل از همین کتاب شجرى در کتاب مشهور خود، یعنی الحدائق الوردیه نقل کرده است^۹ و متن کامل سیره المؤید بالله براساس نسخه ای خطی توسط صالح عبدالله احمد قربان (صنعا: ۱۴۲۴ ق) براساس نسخه ای کتابت شده توسط عالم نامور یمنی، احمد بن سعدالدین مسوری (متوفای ۱۰۷۹) منتشر شده است. از این کتاب شجرى نسخه های خطی متعددی در کتابخانه های یمن^{۱۰} و نسخه ای در ضمن مجموعه از رسائل زیدیه در کتابخانه آیت الله مرعشی،

مجموعه شماره ۳۸۱۷، رساله چهارم، برگ های ۳۰۸ پ- ۳۱۷ پ قم نیز موجود است که نسخه اخیر نیز اساس متعلق به سنت زیدیه یمن است و از آنجا به ایران منتقل شده است.^{۱۱} ابن ابی رجال از کتابی دیگر به نام الاستنصار فی اخبار العتره الاطهار نام برده^{۱۲} که ظاهراً کتابی در شرح حال سادات زیدی بوده و شاید ابن طباطبا در تألیف منتقله الطالبیه از این کتاب بهره برده باشد؛ هر چند نقل قول هایی که ابن طباطبا از شجرى نقل کرده، بیشتر به توضیحات و بیان شفاهی شباهت دارد.

دو اثر حدیثی به نام های امالی الاثنینیه و الخمسیه نیز از شجرى باقی مانده است. امالی الاثنینیه فی فضائل آل البيت علیهم السلام که با نام الانوار نیز در میان زیدیه شهرت دارد و اثری در فضایل اهل بیت است. علت شهرت این امالی به این نام نیز به دلیل املائی حدیث در روزهای دوشنبه بوده است. شجرى در این کتاب در ده فصل نخست، در پنج باب به ذکر احادیث مربوط به نسب پیامبر، تولد، دوران شیرخوارگی، بعثت و ازدواج های آن حضرت پرداخته، در باب ششم به ذکر احادیث فضایل دختر گرامی آن حضرت، فاطمه زهرا سلام الله علیها پرداخته است.

در ابواب بعدی نخست به همسران پیامبر، فضایل علی (ع)، فضایل حسنین (علیهم السلام) می پردازد و سرانجام احادیث ناظر به فضایل زید بن علی و اخبار مربوط به زید را گردآوری کرده است. امالی الخمسیه در موضوع مکارم اخلاق است و مجموعه ای از احادیث املا شده در روزهای پنجشنبه است. چاپ غیرانتقادی از این کتاب از سوی انتشارات عالم الکتب (بیروت، ۱۴۰۳ ق) منتشر شده است. ابن الوزیر از این دو امالی به همراه دو امالی ابوالحسین و ابوطالب هارونی به عنوان

- > جرجان سکونت داشته است. آن گونه که از تصریح ازورقانی (الفخری؛ ص ۱۵۰) - که شجرى را فردی ساکن در ری (المقیم بالری) یاد کرده است - می توان دریافت این خاندان در ری سکونت گزیده بودند.
۹. حمید بن احمد محلی؛ الحدائق الوردیه فی مناقب ائمه الزیدیه؛ تحقیق مرتضی بن زید محطوری حسنی؛ ج ۲، صنعا، ۱۴۲۳ ق/ ۲۰۰۲ م، ص ۱۲۳-۱۳۶.
۱۰. برای فهرست این نسخه ها ر. ک به: عبدالسلام بن عباس الوجیه؛ مصادر التراث فی المكتبات الخاصه فی الیمن؛ ج ۱، صنعا، عمان، ۱۴۲۲ ق/ ۲۰۰۲ م، صص ۱۸۲، ۴۰۸، ۴۰۹ و ۵۴۳ و ج ۲، صص ۱۲۸، ۱۴۱، ۱۴۸ و ۳۹۷.
۱۱. احمد حسینی؛ فهرست نسخه های خطی کتابخانه عمومی حضرت آیت الله العظمی نجفی مرعشی مدظلّه العالی؛ ج ۱۰، قم، ۱۳۶۲، صص ۱۹۵-۱۹۶.
۱۲. احمد بن صالح بن ابی رجال؛ مطلع البدور و مجمع البحور فی تراجم رجال الزیدیه؛ تحقیق عبدالرئیب مطهر محمد حجر؛ ج ۳، صعده، ۱۴۲۵ ق/ ۲۰۰۴ م، صص ۹-۱۰.

کتاب های امالی متداول میان زیدیه یاد کرده است.^{۱۳}

آثار شجرى همانند بسیاری از متون زیدی تدوین شده توسط عالمان زیدی در قرون سوم تا پنجم به روایت قاضی جعفر بن احمد بن عبدالسلام مسوری (متوفای ۵۷۳ ق) است که وی در ری نزد احمد بن علی کئی آثار شجرى را همانند بسیاری از آثار دیگر زیدیان ایرانی و عراقی سماع کرده است.

کئی خود کتاب را به روایت از سید ابوطالب عبدالعظیم بن مهدی بن نصر بن مهدی حسینی ونکی (در متن به خطا زنگی. نک به: ص ۶۷) از شاگرد شجرى، یعنی اسماعیل بن علی بن اسماعیل فرزادى، حسن بن علی بن ابی طالب فرزادى (امالی اثینیه؛ صص ۲۵۸ و ۲۶۵)، قاضی ابوالعلاء زید بن علی بن منصور راوندى (همان) و ابوسعید یحیی بن طاهر بن حسین بن علی بن حسین سمان رازى^{۱۴} از المرشد بالله روایت کرده است. گاه نیز در برخی از طرق کئی، امالی اثینیه را به روایت توران شاه بن خسرو شاه بن بابویه (ظاهرآ بانویه) جیلی به روایت حسن بن علی فرزادى (صص ۳۰۸ و ۳۲۳) از المرشد بالله روایت کرده است.

شجرى اثرى در علم نسب داشته است که ابوالحسن علی بن زید بیهقی (متوفای ۵۶۵) به آن اشاره کرده است؛^{۱۵} همچنین ابواسماعیل ابراهیم بن ناصر بن طباطبا، در کتاب منتقله الطالبیه از این اثر وی در تألیف کتاب خود سود جسته است. ابواسماعیل ابراهیم بن ناصر در مواردی (نک به: صص ۷۴، ۷۶، ۱۱۴، ۱۳۸، ۱۵۵، ۲۴۲ و ۲۵۹) به اینکه اثرى مکتوب از شجرى در اختیار او بوده و از آن نقل قول می کند، تصریح کرده، در موارد متعدد دیگری تنها به ذکر مطلب به نقل از او اکتفا کرده است.^{۱۶} علی بن عبیدالله بن بابویه رازى از این کتاب با عنوان انساب آل ابی طالب یاد کرده است.^{۱۷}

نکاتی درباره امالی اثینیه

عالمان زیدی به منظور نشان دادن مشروع بودن حرکت خود، آثار مختلفی را به رشته تحریر درآورده اند. بخشی از این آثار در پاسخ به پرسش های جامعه زیدیه و برخی دیگر شمول بیشتری داشته، به جوامع غیرزیدی نیز توجه داشته است. تک نگاری های نوشته شده درباره سیره و منش عملی امامان مشروع زیدی که تحت نام ادبیات سیره نویسی در زیدیه شناخته می شود، اساساً ناظر به جامعه زیدیه است، اما امالی اثینیه المرشد بالله را می توان اثرى از دسته دوم دانست.

تبار علوی و جایگاه برجسته سادات اعم از گرایش های مذهبی آنها، مهمترین جنبه مورد تأکید عالمان زیدی بوده است. شجرى نیز بخش اول کتاب خود را به ذکر فضایل و شمه ای از اخبار پیامبر (ص)

اختصاص داده است. المرشد بالله عمده مطالب خود در این بخش از امالی را از کتاب المعجم الکبیر ابوالقاسم سلیمان بن احمد بن احمد بن ایوب طبرانی (متوفای ۳۶۰ ق) نقل کرده است که المرشد بالله کتاب های وی را در اصفهان و نزد شاگرد و راوی مشهور طبرانی، ابوبکر محمد بن عبدالله بن احمد بن ریزه نقل کرده است.^{۱۸}

۱۳. ابراهیم بن محمد الوزیر؛ الفلك الدوار فی علوم الحدیث والفقہ والاخبار؛ چاپ محمدیحیی سالم عزان؛ صعه، صنعاء، ۱۴۱۵ ق/ ۱۹۹۴ م، ص ۵.

۱۴. این مطلب را مرحوم محدث ارموی در تعلیقات نقض (ج ۱، ص ۲۹۳) از المشیخه سمعانی نقل کرده است. المشیخه سمعانی کتابی غیر التحبیر است. ابوسعید در محله شیعه نشین باب زامهران ری ساکن بوده و در سال ۵۳۷ درگذشته است. سمعانی تاریخ تولد او را ۴۶۳ ق ذکر کرده است.

۱۵. علی بن زید بیهقی؛ لیباب الانساب والاقاب والاعتقبات؛ تحقیق سیدمهدی رجایی؛ ج ۱، قم، ۱۴۱۰ ق، ص ۱۸۳.

۱۶. برای نمونه ر. ک به: ابن طباطبا، صص ۱۲، ۳۶ و ۷۱.

۱۷. علی بن عبیدالله بن بابویه رازى؛ فهرست اسماء علما الشیعه و مصنفیه؛ تحقیق عبدالعزیز طباطبایی؛ بیروت، ۱۴۰۶ ق/ ۱۹۸۶ م، ص ۲۰۱.

۱۸. ابوالقاسم سلیمان بن احمد بن ایوب بن مطیر لخمی، محدث و عالم مشهور قرن چهارم هجرى است که در اصفهان سکونت گزیده، نقش مهمی در تعدیل دیدگاه های اهل حدیث اصفهان در خصوص اهل بیت داشته است.

وی در صفر ۲۶۰ ق در شهر عکا به دنیا آمد و مقدمات علوم رایج زمان خود را نزد پدرش که خود از محدثان و شاگردان ابوسعید عبدالرحمن بن ابراهیم مشهور به دحیم بود، فرا گرفت (ذهبی؛ سیر؛ ج ۱۶، ص ۱۱۹). نخستین سماع حدیث وی در شهر طبریه در سال ۲۷۴ ق در سیزده سالگی بوده است (ذهبی؛ تاریخ؛ ج ۸، ص ۱۴۳). در همان سال به همراه پدرش به بیت المقدس رفت و از احمد بن مسعود خیاط سماع حدیث نمود. سپس به قیساریه رفت و در آنجا از ابراهیم بن ابی سفیان و عمرو بن ثور از شاگردان فریابی حدیث شنید. علاقه وافر طبرانی به حدیث، باعث شد وی با سفر به شهرهای مختلف، به سماع حدیث از شیوخ اهل حدیث بپردازد. طبرانی در حدود ۲۸۰ ق به همراه پدرش به یمن سفر کرد و در آنجا از روایان کتاب های عبدالرزاق محمدبن همام صنعانی به سماع آثار وی پرداخت. از مهم ترین شیوخ وی می توان به ابوزرع دمشقی، اسحاق بن ابراهیم دبری، عبدالله بن احمد بن حنبل، احمدبن محمدبن سعید مشهور به ابن عقده، عبدالله بن محمدبن سعید بن ابی مریم، محمدبن یحیی بن منده و ابوخلیفه جمحی اشاره کرد که برخی از این افراد از جمله کسانی هستند که از طبرانی سماع حدیث کرده اند. طبرانی خود در المعجم الصغیر، فهرست کامل استادان خود و در مواقعی محل سماع خود از آنها را ذکر کرده است.

طبرانی در سال ۲۹۰ به اصفهان سفر کرد و در آنجا به سماع از محدثان این شهر پرداخت؛ سپس برای سماع حدیث از دیگر محدثان، آنجا را ترک نمود؛ اما بار دیگر به آنجا بازگشت و شصت سال در آنجا اقامت گزید و به روایت حدیث پرداخت. ابوبکر بن مردویه تاریخ سفر دوم طبرانی به اصفهان را ۳۱۰ یا ۳۱۱ ذکر کرده است و گفته است: طبرانی در بدو ورود مورد خوشامدگویی از سوی ابوعلی احمدبن محمد بن رستم عدل قرار گرفت و همو در تأمین اسباب راحتی طبرانی کوشید و مستمری بری او از بیت المال تعیین کرد. طبرانی در اصفهان به روایت آثار خود و نگاشته هایی که به روایت از مشایخ و مؤلفان خود گردآوری کرده بود،

بی شک امالی اثنینیه، سوای ارزش به عنوان یک متن کهن حدیثی، برای پژوهشگران تاریخ و کلام زیدیه به عنوان مستنی اصیل و متعلق به زیدیان ایرانی، اهمیت فراوانی دارد.

> پرداخت. طبرانی در دو شب مانده به پایان ذیقعد، سال ۳۶۰ درگذشت و ابو نعیم اصفهانی بر جنازه او نماز گزارد. طبرانی را در کنار حممه دوسی از صحابیان مدفون در اصفهان به خاک سپردند. ابوزکریا یحیی بن منده حافظ، شرح حال طبرانی را در یک جزوه گردآوری کرده است. مشهورترین و مفصلترین اثر طبرانی، معاجم سه گانه کبیر، اوسط و صغیر اوست که نسخه های خطی متعددی از آنها باقی مانده است (سزگین، ج ۱، ص ۱۹۶). احتمالاً طبرانی در تألیف دیگر آثار خود، از این سه اثر بهره گرفته است و اساساً می توان تا حدود زیادی، دیگر آثار او را تخریجی از این سه اثر حجیم دانست. مفصلترین اثر طبرانی کتاب المعجم الکبیر است. طبرانی در این کتاب بر اساس حروف معجم، نخست شرح حال مختصری از هریک از صحابه ذکر کرده، در ادامه، احادیثی که نام این افراد در سلسله سند آنها آمده را نقل کرده است. شیوه وی در تألیف معجم را می توان تلفیقی از سنت تراجم نگاری و مستندوسی دانست. طبرانی عموماً به ذکر نقل احادیث بسنده کرده، خود توضیحی درباره محتوای احادیث نیاورده است و تنها در موارد اندکی که در نام فردی در سلسله سند اختلاف نظر وجود داشته، توضیحی افزوده است. طبرانی در تألیف المعجم الکبیر خود، از منابع متعددی بهره برده است؛ اما به شیوه متداول محدثان قرون میانه تنها طرق خود در نقل آثار را ذکر کرده و تنها با بررسی نام افراد مندرج در سلسله اسناد احادیث و مطالب آمده در شرح حال افراد، می توان منابع او را شناخت. شهر اصفهان که طبرانی در آنجا اقامت گزیده، در قرون میانه یکی از مراکز مهم اهل حدیث بوده و عالمان بنامی از اهل حدیث، چون خانواده ابن منده در آن شهر اقامت داشته اند. کتاب معجم الکبیر طبرانی نیز منعکس کننده نظام فکری اهل حدیث است و طبرانی در جای جای کتاب خود، به طرح مباحث اعتقادی اهل حدیث توجه نشان داده است. کتاب المعجم الکبیر طبرانی علاوه بر اهمیت مهمی که در تاریخ تدوین مجموعه های حدیثی اهل سنت دارد، به دلیل اشتغال بر اخبار تاریخی فراوانی در سیره نبوی، یکی از منابع باارزش برای مطالعه سیره نبوی و تاریخ صدر اسلام است. دیدگاه معتدل طبرانی و نقل روایات متعدد در فضایل اهل بیت بی شک در تعدیل موضع تند رایج میان محدثان اصفهانی در قبال اهل بیت که به عنوان مرکزی از نواصب، شهره بوده اند، است. طبرانی در ضمن کتاب المعجم الکبیر و دیگر آثار خود، روایات فراوانی در فضایل علی علیه السلام نقل کرده است (برای نمونه ر. ک به: طبرانی؛ المعجم الکبیر؛ ج ۱، ص ۲۰ و ج ۶، صص ۱۶۷-۱۶۸، ۱۸۷-۱۸۸ و ۱۸۹) و در اثری جداگانه به نام کتاب فضائل علی رضی الله عنه مجموعه این روایات را در اثری مستقل گردآوری کرده است. ابوزکریا یحیی بن ابی عبدالله بن منده اثری کوتاه در شرح حال طبرانی به نام جزء فیه ذکر ابی القاسم سلیمان بن احمد بن ایوب الطبرانی مناقبه و مولده و وفاته و عدد تصانیف تألیف کرده است که در پایان جلد ۲۵ المعجم الکبیر (ص ۳۳۳-۳۶۸) و در آغاز مجلد اول و دوم المعجم الصغیر (ص ۷-۲۹) با حذف تعلیقات و پاورقی های متن چاپ شده در المعجم الکبیر به چاپ رسیده است. ذمی نیز کتابی با عنوان سیره ابی القاسم الطبرانی تألیف کرده است که احتمالاً عمده مطالب خود درباره وی را از کتاب ابن منده گرفته است.

همچنین المرشد بالله بخشی از اخبار تاریخی خود را از کتاب نسب قریش ابو عبدالله زبیر بن بکار نقل کرده است. در توضیح فاطمه هایی که در سلسله پیامبر بوده اند، شجری (ص ۹۸-۱۰۴) خبر بلندی را به نقل از ابوالحسن محمد بن حسین بن علی صفار از ابوالفضل (در متن به خطا الوالمظفر) محمد بن عبدالله بن محمد شیبانی از قول ابو عبدالله جعفر بن محمد، مشهور به «ابن قیراط» نقل کرده است.

هفت باب اول کتاب، به تفصیل اخبار و احادیثی درباره پیامبر (ص)، همسران، فرزندان و دیگر وابستگان پیامبر (ص) است. باب هشتم کتاب، اخباری درباره فضایل علی علیه السلام است. همچون بخش های دیگر کتاب، شجری، اخبار و احادیث فراوانی از کتاب معجم الکبیر طبرانی نقل کرده است؛ در حقیقت اگر گفته شود امالی اثنینیه فوایدی برگرفته از کتاب معجم الکبیر طبرانی است که مطالب دیگری نیز از دیگر منابع بر آن افزوده شده، سخن بی راهی نخواهد بود.

حضور مشایخ امامی و زیدی کوفه در این بخش کتاب پررنگ تر است. شجری، روایاتی به واسطه دو عالم و شریف احتمالاً زیدی کوفی، ابو طاهر حسن و ابو محمد ابراهیم فرزندان ابوالحسن محمد بن عمر بن یحیی بن حسین حسینی از ابوالفضل (در متن به خطا ابوالفضل) محمد بن عبدالله شیبانی (صص ۴۷۲ و ۴۷۵) نقل کرده است. در نقل اخیر، شیبانی، روایت خود را از ابوالقاسم جعفر بن محمد علوی موسوی در خانه اش در مکه سماع کرده است که او نیز خبر را به روایت عبیدالله بن احمد بن نهبیک به طریق خود از جابر بن یزید جعفی نقل کرده است و حدیث، بیان وصیت نامه علی (ع) به فرزندان در بستر احتضار است (ص ۴۷۵-۴۷۶).

ذکر برخی اخبار در فضایل حسنین (علیهما السلام) موضوع باب نهم است. اهمیت خاص کتاب برای پژوهشگران زیدیه، مطالب گردآوری شده شجری در باب دهم کتاب است که بیان اخبار زید بن علی است. نخستین خبر نقل شده درباره فضایل زید بن علی، خبری است که شجری از عالم و محدث نامور زیدی کوفه، ابو عبدالله علوی با اسنادی زیدی نقل کرده است و در بردارنده تاریخ تولد زید بن علی در سال ۷۵ هجری و زمان شهادت او در سال ۱۲۲ هجری است. این اخبار و چند خبر دیگر این مجموعه، باید برگرفته از کتاب ابو جعفر محمد بن عمار عطار باشد که به گردآوری اخبار علویان در روزگار خود شهره بوده است. پایان بخش اخبار زید بن علی، نقل کتاب تسمیه من قتل مع زید بن علی نگاشته ابو مخنف لوط بن یحیی از دی است (ص ۶۵۴-۶۷۶).